

Fordulat a vallásokhoz fűződő viszonyban

A vallásközi párbeszéd teológiája és gyakorlata a II. Vatikáni zsinat nyomán

Nemrégiben Gerhard Ludwig Müller, a Hittani Kongregáció bíboros prefektusa – némi meglepetésre – közös könyvet tett közzé Gustavo Gutiérrrel, a felszabadítás teológiája kidolgozójával.¹ A szerzőpáros a kötetben három fő témát jelöl meg lényeges kihívásként a jövő teológiai reflexiója számára: a posztmodernitással folytatott párbeszédet, a szegények melletti döntést, valamint a vallásközi dialógust. Míg az első két témával való szembenézéshez fontos szempontokat meríthetünk az egyház intellektuális (teológiai) hagyományából, valamint gyakorlati (lekipásztori) életéből, a harmadik kérdés tanulmányozásához – talán a merőben új globális világhelyzet okán – jelentős részben mai tapasztalatokra vagyunk utalva. A vallásokkal való építő kapcsolat kidolgozásának útján, ezen az eddig csak oly kevesek által járt ösvényen, rendkívül fontos útmutatóul szolgálnak a II. Vatikáni zsinat (1962–65) dokumentumai.

Bár a más vallásokkal való viszony a kereszténység kezdetei óta időszerű, a II. Vatikáni zsinat volt az első, amely figyelemre méltó nyitottsággal, a probléma egész gazdagsága és összetettsége iránti érzékenységgel, pozitív módon vetette fel és tárgyalta a világvallásokkal való viszony kérdését. Ez a hozzáállás lehetővé tette az egyház számára, hogy fokozatosan egyre konstruktívabb kapcsolatot építsen ki más vallásokkal, valamint hogy számos fontos kérdésben felvegye képviselőikkel a konkrét teológiai párbeszéd fonalát. A kibontakozó párbeszéd során szép számmal kerültek napirendre olyan belső teológiai problémák is – például a szentháromságtan, az egyháztan és a missziológiai témakörén belül – , amelyeket közvetlenül a nem keresztényekkel való érintkezés ihletett; közülük néhányról (például a más vallások üdvösségközvetítő státuszára vonatkozó kérdésről) máig szenvedélyes vita folyik.²

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, mit tanított a kérdésről a II. Vatikáni zsinat, és nézetei milyen hatással voltak az elmúlt fél évszázad során az egyház többi vallással való kapcsolatára. Bár a rendelkezésre álló szűkös terjedelem – mely elkerülhetetlen feszültségben áll a téma szinte áttekinthetetlen nagyságával – aligha teszi lehetővé az egyes vonatkozó dokumentumok, a zsinat célkitűzései, valamint az elmúlt öt évtized eredményeinek részletes tárgyalását, arra talán mégis lehetőséget nyújt, hogy – legalábbis említésszerűen – beszámoljak a főként a *Nostra aetate*, a *Lumen gentium*, valamint az *Ad gentes* iránymutatásai alapján elindult vallásközi párbeszéd legfőbb eredményéről. Az alább mondottakból reményeim szerint bizonyítást nyer, hogy a II. Vatikáni zsinat még ma, 50 évvel a bezárása után is útmutatásul és inspirációul szolgálhat az egyház számára – egyes esetekben pedig éppenséggel továbbra is jelentős kihívások elé állít.

A *Nostra aetate* (1965) zsinati dokumentum

¹ Vö. Gerhard Ludwig Müller – Gustavo Gutierrez: *Dalla parte dei poveri: teologia della liberazione, teologia della chiesa*. EMI-Messaggero, Bologna – Padova, 2013 (az eredeti német kiadás: 2004).

² E vita fontos állomása Jacques Dupuis: *Toward a Christian Theology of Religious Pluralism*. Maryknoll, Orbis Books, New York, 1997; a közvetlen hatástörténethez vö. Daniel Kendall – Gerald O'Collins (szerk.): *In Many and Diverse Ways. In Honor of Jacques Dupuis*, Maryknoll, Orbis Books, New York, 2003; a kérdéssel kapcsolatos csekély számú magyar nyelvű teológiai szakirodalomból legyen szabad itt a saját írásomra hivatkozni: *A vallások mint Krisztus kegyelmének struktúrái*. Sapiientiana 2 (2009/1) 42–64.

A II. Vatikáni zsinat dokumentumai közül a *Nostra aetate* az, amely kifejezetten a nem keresztény vallásokkal foglalkozik.³ A nyilatkozat (*declaratio*), melyet hivatalosan 1965. október 28-án tettek közzé, a római katolikus teológia történetében mérföldkőnek számít: első alkalommal történt ugyanis, hogy egy zsinat hivatalos nyilatkozatban, ráadásul pozitív hangnemben utalt a nem keresztény vallásokra.

A hivatalos deklaráció közzététele pillanatában persze már hosszú előtörténetre tekintett vissza. 1962-ben XXIII. János pápa személyesen kérte Bea bíborost, hogy nézze át a zsidósághoz fűződő viszonyról szóló előzetes tervezetet. Ezt eredetileg az *Unitatis redintegratio* kezdetű, az ökumenizmusról szóló határozat (*decretum*) negyedik fejezetébe szánták, ám idővel különálló, a világvallásokkal általában foglalkozó deklarációvá nőtte ki magát. Annak híre ugyanis, hogy a pápa egy a zsidósággal kapcsolatos szöveg promulgálását tervezi, már előzetesen több irányból is ellenállást váltott ki. Egyrészt egyes afrikai és ázsiai püspökök elégedetlenségüknek adtak hangot, hogy az ő kultúráikat gyökerében befolyásoló nagy vallások – az iszlám, az afrikai vallások, a hinduizmus és a buddhizmus – említés nélkül maradnak; másrészt számos arab és muszlim országban élő püspök fejezte ki aggodalmát egy esetleges muszlim reakcióval kapcsolatosan, amennyiben a megjelenő dokumentum csak a zsidókat említi (NB: a közel-keleti válság idején járunk!). Következésképpen a dokumentumot kibővítették, mígnem mai formájában egy jóval nagyobb kérdéskört ölel fel: a vallásokkal való kapcsolat egészét tárgyalja.⁴

A brit vallásteológus Gavin D’Costa a *Nostra aetate* nyilatkozatot egyszerre tekinti „csodálatos győzelemnek és fájdalmas kudarcnak”.⁵ Szerinte *győzelemről* kell beszélünk abban az értelemben, hogy szöveg tónusa egészében véve pozitív: arra teszi a hangsúlyt, ami „közös”, hogy „növelje az egységet és a szeretet az emberek között, sőt a nemzetek között is” (NA 1). Azonban *kudarcnak* tekinthető annyiban, hogy az antiszemitizmust csak általánosságban ítéli el, amennyiben az „bármikor és bárki részéről a zsidók ellen irányult” (NA 4), és ennyiben hű maradt az eredeti, a zsidókra vonatkozó szkéma megfogalmazásához, amely nem ismerte el a keresztények bűnösségét a zsidóellenesség hosszú történetével kapcsolatosan. Mint emlékeztető, a nyilvános bocsánatkérés, valamint a bűnbánattartásra és a kölcsönös kiengesztelődésre, megbocsátásra szóló felszólítás prófétai szavai csak néhány évtizeddel később, a 2000-es nagy jubileumi évben hangzottak el Szent II. János Pál pápa szájából.⁶

A zsinat békülékeny hangneme – melyet „nem politikai számítás vezet[ett], hanem vallásos, evangéliumi szeretet” (NA 4) – nemcsak a zsidósághoz fűződő, teológiailag nagyon sajátos viszonyt jellemzi, hanem kiterjed valamennyi a dokumentum által megemlített vallásra. A zsinati atyák nem tagadták a kereszténység és a vallások között valóban fennálló különbségeket, és természetesen nem mondtak le az Evangélium hirdetéséről sem, a világvallásokban mégis Krisztus igazságának magvait (az „Igazság sugarát”) keresték és találták meg, amennyiben ünnepélyesen kinyilvánították: „A katolikus egyház semmit sem

³ A nyilatkozat végső szövegét 2221 igenlő és 88 ellenszavazattal, valamint csupán két *placet iuxta modum* (megközelítőleg egyetértő) votummal fogadták el a zsinati atyák, ami csaknem 96 százalékos elfogadottságot jelent.

⁴ E folyamat során 1964-ben létrehozták a Nem-keresztények Titkárságát (*Segretariato per i non Cristiani*) Marella bíboros vezetése alatt. Ezt a titkárságot II. János Pál pápa 1988-as kúriareformja óta Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának (*Pontificio Consiglio per il Dialogo interreligioso*) nevezik, melynek prefektusa – Paul Poupard után – ma Jean-Louis Tauran bíboros.

⁵ „[B]oth a miraculous triumph as well as a painful failure”. Gavin D’Costa: *Vatican II and the Status of Other Religions as Salvific Structures*. In Liam Bergin (szerk.): *Faith World, and Culture*, The Columba Press, Dublin, 2004, 10.

⁶ David Polish rabbi azt mondta a dokumentumról akkoriban, hogy az egy egyoldalú megnyilvánulás volt az egyik fél részéről, amely a maga fogalmaival feltételezi a jóvátételt (orvoslást, illetve helyrehozatalt), egy olyan bűnnel kapcsolatban, amelyet nem ismer el (idézi Claud Nelson: *A Response to Nostra Aetate*. In Walter M. Abbot: *The Documents of Vatican II*. Guild Press, New York, 1966, 669–670).

utasít el abból, ami ezekben a vallásokban igaz és szent. Őszinte tisztelettel szemléli ezeket az élet- és magatartásformákat, tanításokat és erkölcsi parancsolatokat, melyek [ugyan] sokban különböznek attól, amit ő maga hisz és tanít, mégis nem ritkán tükrözik annak az Igazságnak sugarát, aki megvilágosít minden embert. De szüntelenül hirdeti és hirdetni is kell Krisztust, aki 'az út, az igazság és az élet' (Jn 14,6), akiben az emberek megtalálják a vallásos élet teljességét, s akiben Isten mindeneket kiengesztelt önmagával (2Kor 5, 18–19)” (NA 2).

Feltűnő, hogy a dokumentumban tárgyalt vallások felsorolása meghatározott sorrendet követ: elsőként a hagyományos természeti vallások, valamint a hinduizmus és a buddhizmus értékeinek méltatására kerül sor (n. 2), majd az iszlám nagybecsülésének kifejezése következik (n. 3), végül a zsidósággal való kapcsolatáról szóló teológiai reflexió (n. 4). Mindez talán nem elsősorban értéksorrendet kíván tükrözni, hanem annak elismerését fejezi ki, hogy a párbeszéd mindig két fél között zajlik, és ennyiben különböző, meghatározott „nyelvtan” használatát feltételezi. Már ennyiből is kiviláglik, hogy a zsinat lendületet ad a párbeszéd egyfajta – részben még kidolgozásra váró – teológiájához is.

További zsinati szövegek, adalékul a párbeszéd kibontakozó teológiához

A II. Vatikáni zsinat számos dokumentumában tetten érhetők egy még csak *in fieri* létező dialógus-teológia körvonalai, amelynek a *Nostra aetate* egyszerre része és örököse.⁷ Az alábbi részletekből összességében az nyer megerősítést, hogy az egyház elindult a dialógus útján és elköteleződött annak folytatása mellett – a teológiai reflexió terén is.

1. A *Lumen gentium* kezdetű, az egyházzal szóló dogmatikai konstitúció abban jelöli meg az egyház egyik feladatát, hogy „rendezze”, „megnemesítse” és „tökéletesítse” mindazt az „értéket”, amely „elhintve [megtalálható] az emberek szívében és elméjében, vagy a népek sajátos szertartásaiban és kultúrájában”, hogy az úgymond „el ne vesszen” (vö. LG 17). A szövegből egyértelmű a népekkel és kultúrákkal való „párbeszéd teológiája” melletti elköteleződés, valamint – *per extensionem* – maguk e népek és kultúrák teológiai értéke és megbecsülése is. Így azután – persze nem Isten segítségével, hanem éppenséggel az által – annak is lehetségesnek kell lennie, hogy a bibliai vallási hagyománytól távol élő emberek is helyes életet éljenek és üdvösségre jussanak. A konstitúció szövegében ez világosan kifejezésre is jut. Az érvelés az Isten egyetemes üdvözítő akaratára való bibliai utalásból indul ki, majd odáig megy a következtetésben, hogy a vallásokat – egy ősi, legalábbis Alexandriai Kelemenig (kb. 150 – kb. 215) visszamenő hagyomány alapján – az „Evangéliumra való előkészületnek” (*praeparatio evangelii*) tekinti. Szó szerint: „Isten (...) azt akarja, hogy minden ember üdvözljön (vö. 1Tim 2,4). Akik ugyanis Krisztus Evangéliumát és az ő egyházát önhibájukon kívül nem ismerik, de őszinte szívvel keresik Istent, és a kegyelem hatására teljesítik a lelkiismeretük szavában fölismert akaratát, elnyerhetik az örök üdvösséget. Az isteni Gondviselés azoktól sem tagadja meg az üdvösséghez szükséges segítséget, akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére, de – nem az isteni kegyelem nélkül – iparkodnak becsületesen élni. Mert ami jó és igaz van náluk, azt az evangéliumra való előkészületnek értékeli az egyház és Isten adományának tartja, aki megvilágosít minden embert, hogy végül élete legyen” (LG 16).

2. A szent liturgiáról szóló konstitúció, amely a *Sacrosanctum concilium* elnevezést kapta, ezt a megkezdett utat folytatja, amennyiben „egyenjogúnak (...) és egyenlő tiszteletben részesít[endőnek]” (n. 4) ismeri el az egyházban a megengedett sokféle rítusfajta, valamint újólág hangsúlyozza, hogy Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére” (1Tim 2,4, idézi: SC 5). A dokumentum ezzel közvetett formában ahhoz is hozzájárul, hogy a zsinat nyomán a „párbeszéd” olyan teológiája szülessen meg, amely

⁷ A folyamat egyik mérföldköve VI. Pál pápa 1964. augusztus 6-án közzétett *Ecclesiam suam* kezdetű első enciklikája is.

elismeri a sokszínűséget; és pedig nemcsak liturgikus téren, hanem az igazságról szóló reflexió területén is, amennyiben ebben az igazságban – az üdvösséghez hasonlóan – bizonyos fokig mindenki részesül.

3. A dialógus új teológiájának kibontakozásához a *Dei verbum*, az isteni kinyilatkoztatásról szóló dogmatikai konstitúció is hozzájárul, amennyiben – túl azon, hogy hozzáférhetővé igyekszik tenni a Szentírást minden keresztény számára – arra is figyelmeztet, hogy „Isten a Szentírásban emberek által emberi módon beszélt” (DV 12). Ez újólaj annyit jelent, hogy a zsinati atyák – legalábbis bennfoglaltan – elfogadták annak a biblikus gondolkodásmódnak a teológia számára való létjogosultságát és termékeny voltát, amely értékeli a részleteket, elismeri és szépnek tartja a sokszínűséget, és bizonyos mértékig képes pozitívan értékelni a különbségeket. Nehéz túlbecsülni a vallások közötti párbeszéd terén ennek jelentőségét.

4. Az egyház és a mai világ viszonyáról szóló lelkipásztori konstitúció, a *Gaudium et spes* már a bevezetőjében leszögezi, hogy nincs az az öröm, remény, szomorúság vagy gond, ami a mai embereket – különösen pedig a szegényeket és a szenvedőket – érinti, és egyúttal ne volna Krisztus tanítványainak is öröme, reménye, szomorúsága és gondja. Nincs tehát olyan igazán emberi érzés, amely visszhangra nem találna a keresztények szívében: „Hiszen emberekből épül fel közösségük, Krisztus körül egybegyűlt emberekből, akiket a Szentlélek irányít vándorútjukon az Atya országa felé, és az a feladatuk, hogy megvigyék az üdvösség hírét mindenkinek. Itt a magyarázata annak, hogy ez a közösség olyan bensőségesnek és szorosnak érzi azt a kapcsolatot, amely őt az emberiséghez és ennek múltjához fűzi” (GS 1). Az egyház tehát – teológiája által is – bensőséges kapcsolatban, folyamatos „párbeszédben” áll az egész emberiséggel.

5. Témánk szempontjából talán különösen is jelentős az egyház missziós tevékenységéről szóló, *Ad gentes* elnevezésű zsinati határozat, amely ismét hangsúlyozza a kultúrák fontosságát és szépségét, és ezzel bennfoglaltan hitet tesz azok teológiai jelentősége mellett is. Nyilvánvalóan nem valami új ideálról van szó, hiszen egyes missziológusok már korábban is ebben az értelemben beszéltek a kultúrákról; a rendkívüliség inkább abban áll, hogy ez a gondolat ilyen egyértelműen jelenik meg az egyetemes egyház egyik legfontosabb dokumentumában. A határozat szép és teológiailag jelentős szakasza, a 11. pont, világos hozzájárulást tartalmaz a „párbeszéd teológiájához”, ideértve a vallásközi párbeszédet is, amennyiben felszólít: „a [Krisztus] Lelkével eltelt tanítványok (...) ismerjék meg az embereket, akik között élnek, tartsanak kapcsolatokat velük, hogy azok az őszinte és türelmes párbeszédből megtanulhassák, milyen kincseket osztott ki a nemzeteknek a bőkezű Isten” (AG 11).

6. Végül idézzük még a zsinat *Dignitatis humanae* kezdetű, a vallásszabadságról szóló nyilatkozatát. Ez helyesli a lelkiismereti szabadságot amennyiben az nem sérti az igazságos közrendet, s e szabadság gyakorlásának jogát ugyanebben az emberi természetben jelöli meg, amin az emberi méltóság is alapul (vö. DH 2). Végül nyitottságra hív, amikor elismeri a személy jogát az igazság keresésére, és arra buzdít, hogy meghaladjuk a modern, szekuláris, pluralista (tehát sokvallású) társadalommal szembeni bizalmatlanságot. Amennyiben igyekszik előmozdítani az együttműködést a jóakarátú emberekkel, függetlenül attól, hogy milyen valláshoz tartoznak, ez a dokumentum is jelentős hozzájárulás a „dialógus teológiájához”.

A párbeszéd teológiája – a gyakorlatban

Megoldhatatlan feladatra vállalkozik az, aki néhány oldal terjedelemben próbál képet adni azokról a konkrét eseményekről, amelyek az elmúlt ötven évben tanúsítják, hogy a katolikus egyház tagjai komolyan vették és veszik a zsinat útmutatásait, és a világ öt földrészén

párbeszédet kezdeményeztek más vallási hagyományok követőivel (a vallásközi párbeszéd mind a négyféle lehetséges módját figyelembe véve⁸). Itt most meg kell elégednünk néhány vázlatos utalással és kiragadott példával a közelmúltból, a különböző konkrét vallási hagyományok szerinti csoportosításban.⁹

1. A *keresztény–zsidó párbeszéd* minden nehézség és alkalmi félreértés ellenére töretlenül tovább folyik, sőt mindent összevéve elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben sokat javult a két vallás kapcsolata. A növekvő kölcsönös tisztelet és megbecsülés egyik első beszédes jele, hogy II. János Pál 1986-ban – pápaként a modern történelemben elsőként – látogatást tett a római zsinagógában; utódja, XVI. Benedek pedig 2010-ben követte őt, megismételve e prófétai gesztust. Wojtyła pápa 1986. április 13-én a látogatás alkalmával elmondott beszédében „kedves szeretett testvéreinknek” (*dearly beloved brothers*), sőt (teológiai talán kevésbé szerencsés kifejezéssel)¹⁰ „idősebb testvéreinknek” (*our elder brothers*) nevezte a zsidó vallás híveit. Ugyanő – mint fentebb említettük – a 2000-es jubileumi szentévből a Római Katolikus Egyház nevében bocsánatot kért az Izrael népe ellen elkövetett bűnökért; 2000 márciusában pedig kissé módosított formában ugyanezt az imát tűzte be a jeruzsálemi siratófal kövei közé. 2006 májusában XVI. Benedek pápa az Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor meglátogatásakor imádkozott a *shoah* áldozataiért, 2010-ben pedig, iraeli látogatása alkalmával szintén tiszteletét tette a Siratófalnál. Bár pontifikátusa idején a zsidósággal való kapcsolatokat némileg beárnyékolta az a tény, hogy visszavonta négy tradicionalista püspök kiközösítését, akik egyike, a holokauszt-tagadásáról elhíresült Richard Williams, egy alkalommal a svéd televízióban 6 millió zsidó áldozat helyett csak 300.000 halálát ismerte el. Ferenc pápa még Bergoglio bíborosként intenzív dialógust folytatott Abraham Skorka Buenos Aires-i főbissal, melynek nyomán 2010-ben közösen könyvet is publikáltak *Sobre el Cielo y la Terra* címmel.¹¹ Közvetlenül pápává választása után pedig levelet írt a római zsidó közösségnek, melyben kifejezte, hogy Róma püspökeként a legjobb kapcsolatokra törekszik velük; néhány hónappal később pedig, 2013 júniusában, fogadta a Vallásközi Megbeszélések Zsidó Egyesülete Vallási Bizottságának (*Jewish Committee on Interreligious Consultations with the Commission for Religious Relations with the Jews*) tagjait, akik Rómában tartották találkozójukat. 2014 májusában maga is izraeli látogatást tett.

2. A *keresztény–muszlim párbeszéd* terén 2013 augusztusában Ferenc pápa – a hagyományos szokásokkal szakítva – személyesen fejezte ki jókívánásait az iszlám hívei felé a ramadán böjti időszakot záró *Id al-Fitr* ünnep alkalmából. Ezt az üzenetet korábban Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa írta. A pápa levelének már a témaválasztása is

⁸ A *Dialogue and Proclamation* [*Dialógus és ígéhirdetés*] a vallásközi párbeszéd négy típusáról beszél: 1. „élet párbeszéde”: amikor a hétköznapi, gyakorlati élet megosztását jelenti az azonos lakóhelyen élő különböző vallású emberek számára; 2. a „közös cselekvésben való együttműködés párbeszéde”: amikor a különböző hitek követői gyakorlati segédkezet nyújthatnak egymásnak közösen megoldandó problémák érdekében, például hogy előmozdítsák az igazságosságot, az emberi jogokat, a békét, az emberi fejlődést és a gazdasági jólétet; 3. a „teológiai eszmélődés párbeszéde”: amikor a saját vallásunktól idegen gondolatok és gyakorlat mélyebb megértését célozza; 4. a „lelki-spirituális tapasztalatok párbeszéde”: amikor a saját vallási hagyományaikba mélyen beleyökerező emberek osztják meg egymással imatapasztalataikat, melyeket az elmélyülés közösen végzett alkalmain szereztek (vö. Pontifical Council for Interreligious Dialogue: *Dialogue and Proclamation*, nr. 42).

⁹ A metszetszerű felsorolás – amely a legkevésbé sem tarthat igényt a teljességre – nagyrészt a német missziológus és Ázsia-szakértő, Gerorg Evers adatai felhasználásával állítottam össze, vö. Georg Evers: *Trends and developments in interreligious dialogue. Studies in Interreligious Dialogue* 23 (2013) 2, 234–250.

¹⁰ A kifejezés – mint erre szokás emlékeztetni – nem szerencsés, hiszen egyrészt a zsidóságban az „idősebb” (elsősülött) testvér különleges jogosultságokkal rendelkezik, ő számít az atya örökösének, másrészt Ézsau személyében ugyanő elvettetik (vö. Ter 27).

¹¹ Vö. Jorge Bergoglio – Abraham Skorka: *Sobre el cielo y la tierra*. Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 2010. Magyarul: *Az égről és a földről*. (Ford. Székács Vera.) Holnap Kiadó, Budapest, 2014.

sokatmondó: „A nevelés által előremozdít[andó] kölcsönös tiszteletről” (*Promoting Mutual Respect through Education*) szólt. Világszerte feltűnést keltett, hogy személyes karizmájának köszönhetően Ferenc pápa még vallásközi közvetítésre is alkalmasnak bizonyult: okkal tulajdonítottak nagy politikai jelentőséget annak, hogy 2014 júniusában meghívására a Vatikánban találkozott egymással Simon Peresz izraeli elnök és Mahmúd Abbász, a Palesztin hatóság elnöke. A pápa ebben valójában csak elődei nyomdokait követte: II. János Pál pápa elsőként 1986 októberében hívta meg Assisibe az Imádság és Béke Világnapjára (*Giornata Mondiale di Preghiera per la Pace*) a különböző vallások képviselőit. Az eseményt ugyanő – válaszképpen az Amerika elleni terrortámadásra adott – 2002-ben megismételte, példáját pedig 2011-ben (az első találkozó 25 éves évfordulóján) utódja, a teológus pápa, XVI. Benedek is követte.

A számtalan alacsonyabb szintű megbeszélés, konferencia és egyéb kezdeményezés közül legyen szabad szinte véletlenszerűen csak kettőt kiemelni. Az első: 2013. június 18–19-én került megrendezésre az Iszlám-Katolikus Kapcsolatok Találkozója (*The Islam-Catholic Liaison Meeting*), amely sorrendben a 19. ülését Rómában tartotta, Jean-Luis Tauran, a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa elnökének, valamint Ahmad Al-Rifale jelenlétében, aki a Párbeszédért Nemzetközi Iszlám Fórum (*International Islamic Forum for Dialogue*) elnöke. Itt mindkét vallás képviselői nyomatékosan elítélték az erőszakot, amely Szíriában annyi ártatlan ember életét követeli, és felszólították az illetékes helyi és nemzetközi szervezeteket, hogy tegyenek hatékony lépéseket a további vérontás megakadályozására. Másodszor – hiszen semmi esetre sem szabad alulértékelnünk a helyi, alulról induló kezdeményezések szerepét a vallásközi megértés előremozdításában –, egy további példa a széles választékból: 2013. augusztus 17-én Közép-Jáván muszlim és katolikus, valamint keresztény protestáns fiatalok találkoztak a Benyumas megyében fekvő Kembaran helység mecsetjében, hogy kifejezzék a különböző hitet vallók közös akaratát, hogy előmozdítsák a harmóniát és közösen dolgozzanak a jobb jövőért, a békéért, a szeretetért és az igazságosság előmozdításáért Indonéziában. A találkozón – amely közös *iftar*tal, hagyományos ramadán-végi étkezéssel kezdődött – a különböző vallású fiatalok költeményeket olvastak fel, dalokat énekeltek, hogy ezzel is kifejezzék a soknemzetiségű és sokvallású nemzet lelkületét (Indonézia nemzeti mottója: „Bhinneka Tunggal Ika” – egység a különbözőségben).

3. A *buddhista–keresztény párbeszéd* keretében az 2013 májusában tartott negyedik Buddhista–Keresztény Kollokviumnak (*Buddhist-Christian Colloquium*) a római Urbaniana Pápai Egyetem adott otthont. A megbeszélések a „Belső béke a népek között” téma köré csoportosultak. Az Olaszországból, Japánból, Tajvanról, Vietnamból, Dél-Koreából, Thaiföldről, Mianmarból, Sri Lankáról, valamint Indiából érkezett résztvevők megállapították, hogy minden létező különbözőség ellenére az élet tiszteletéről szóló buddhista és keresztény etika tanítása szilárd alapot biztosíthat az együttműködésre, hogy közösen lépjenek fel a szegénység, az éhezés, az erőszak, a háborúk, valamint az emberi életet fenyegető más veszélyek ellen. Ugyanitt 2015 áprilisában is rangos kongresszust rendeztek, amelyen hat szekcióban a nemzetközi tudományos és egyházi élet igen rangos képviselői szerepeltek előadóként. Az Egyházak Világtanácsa (*World Council of Churches*) 2013. május 27. és 31. között Bangkokban tartott konzultációt az Ázsiai Keresztény Konferenciával együttműködésével. A konzultáció témája az „Élet, igazságosság és béke” volt. Érdemes felfigyelni arra, hogy a konferencia témája szinte pontosan megegyezett a fent említett vatikáni konferenciák témájával.

Végezetül megemlítenénk, hogy a Buddhista Keresztény Tanulmányok Európai Hálózata (*European Network of Buddhist Christian Studies*) 2013. július 1-én tartotta meg 10. ülését a belgiumi Gentben, a Leuveni Katolikus Egyetemen szoros együttműködéssel. A konferencia témája, hogy milyen szerepet játszott a történelem a két vallási tradícióban (a résztvevők több

amerikai egyetem mellett a münsteri, müncheni, oxfordi egyetemekről, valamint a norvégiai *School of Theology*-ből érkeztek).

A fenti példák tükrözik a kialakulóban lévő új paradigmát, amit találóan jellemeznek Ferenc pápa 2013 júliusában, brazíliai lelkipásztori útján mondott keresetlen szavai: „Ha különböző területeken dolgozó vezető emberek tanácsot kérnek tőlem, a válaszom mindig ugyanaz: párbeszéd, párbeszéd, párbeszéd! Ez az egyetlen út a növekedésre az egyén, a családok, a társadalmak számára, az egyetlen út az emberek életében az előrehaladásra, a kultúrákkal való találkozásra, a kultúrával, amelyben mindig van valami jó, amit adhat, és mindegyik kaphat is valami jót viszonzásképpen. Másoknak mindig van mit adniuk nekem, ha tudjuk, hogyan közelítsünk hozzájuk, a nyitottság lelkületével és előítéletek nélkül. Csakis ezen az úton növekedhet a megértés a kultúrák és a vallások között, a kölcsönös elismerés a szükségtelen előzetes elképzelések nélkül, tisztelettel mindenki jogai iránt. Ma vagy közösen kiállunk a találkozás kultúrája mellett, vagy elvesztünk. Ha megtaláljuk a helyes utat, akkor az utunk gyümölcsöző és biztonságos lesz.”¹²

Összefoglalás

A fenti teológiai összefoglaló és a kiragadott példák reményeim szerint elégségesen igazolták: legkésőbb a II. Vatikáni zsinat *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozatával véget ért az egyház életében az idegen vallásokkal kapcsolatos hosszúra nyúlt „téli időszak”. Teológiailag ez azt jelenti, hogy meghaladottá vált a „kizárólagosság” (*exkluzivizmus*) paradigmája, vagyis az a közel másfél évezredig tartó periódus, amely során – s ez a vallásokkal való kapcsolat szempontjából fontos – a teológusok nagy része szigorúan szó szerinti értelemben vette az *extra ecclesiam nulla salus* (egyházon kívül nincs üdvösség) maximát.¹³

A zsinat jobbra kidolgozatlan és vázlatos formában ránk hagyott dialógus-teológiája ehelyett „bennfoglaló” (*inkluzivista*) szemléletet tükröz és a vallásokkal kapcsolatban párbeszédkészséget ajánl. Az egyház hivatalos dokumentumainak nyelvezete tehát immár nem tükrözi az ókori és középkori teológiai polémikák apologetikus stílusát, ehelyett – a tényleges forrásokhoz való visszatérés révén – a Szentírásig és az egyházatyákig visszamenő „kiegészülés teológiáját” ajánlja. Ez annyit jelent, hogy a II. Vatikáni zsinaton részt vevő püspökök többsége a többi vallást a *homo naturaliter religiosus* különböző kifejezési formáinak tekintette, amelyek méltánylandók ugyan, ám egyedül a Biblia ó- és újszövetségi írásai tanúsítják Isten üdvtörténeti kinyilatkoztatását, melynek teljessége Krisztus. Ezt a paradigmát (*inkluzivizmus*) mutatja a számos dokumentumban kimutatható szóhasználat: „elismerni”, „megőrizni”, „előmozdítani” (NA); „elfogadni”, „beteljesíteni”, „együttműködni” (GS); valamint „megvilágosítani”, „megszabadítani”, „vezetni” (AG), illetve „gyógyítani”, „tökéletesíteni”, „felemelni”.¹⁴

¹² Zenit News, 27 July 2013, no. 130727.

¹³ Valójában ezt a maximát már 1949-ben XII. Piusz pápa tanítóhivatala elítélte. Az ügy, mint emlékezetes, 1953. február 13-án az amerikai jezsuita Leonard Feeney kiközösítésével végződött, mivel makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a formulát szó szerinti értelemben alkalmazza a protestánsokra és a zsidókra. A helyzet iróniája, hogy ő maga került az egyházon kívülre a maxima nem katolikusokra történő alkalmazásáért (vö. DZ 3866–3873). NB: a Szent Cipriánra (210–258) visszamenő tanítást (*extra ecclesiam nulla salus*) sohasem alkalmazták a nem keresztény vallásokra a szó technikai értelmében. A kérdéshez lásd: „*Extra ecclesiam nulla salus revisited*”. In Ian Hamnett (szerk.): *Religious Pluralism and Unbelief: Studies Critical and Comparative*, Routledge, London, 1990, 130–147, és Francis A. Sullivan: *Salvation Outside the Church?* Geoffrey Chapman, London, 1992.

¹⁴ Vö. Marco dal Corso: *Nostra Aetate. Il nuovo sguardo sulle religioni*. Studi ecumenici 32 (2014) 313–323, itt: 317. Vö. még Nenoît Vermander: *Dialogue, cultures et universalité*. Gregorianum 96,2 (2015) 303–318; Damian Howard: *Rischio e resistenza: cinquant'anni di dialogo interreligioso nella Chiesa Cattolica*. La Civiltà Cattolica 166 (2015) 29–45.

Bár nem árt óvakodni a túlságosan nagyigényű – és mint ilyen, óhatatlanul leegyszerűsítő – kijelentések csábításától, végszóként mégis megkockáztathatjuk: némi történelmi távlatból úgy tűnik, a 19. század a „missziók időszeke” volt, míg a 20. század az „ökumenizmus százada”. Folytatva a sort, nincs szükség különösebb jóstehetségre ahhoz, hogy megállapítsuk: a 21. század, amelybe éppen csak beléptünk, a „vallási pluralizmus” évszázada lesz.¹⁵ Találón írja ezzel kapcsolatban a francia domonkos teológus Claude Geffré: „ha az ateizmus volt az a horizont, amelyen a 20. század második felének teológiája újraértelmezte a keresztény hit nagy igazságait (...), akkor a 21. század teológiája számára a vallási pluralizmus lesz [ugyan]ez a horizont”.¹⁶ Az ezen az úton való továbblépés a későbbiekben is csak a II. Vatikáni zsinat által lefektetett alapok figyelembevételével lehetséges.

¹⁵ Vö. Marco dal Corso: i. m. 318.

¹⁶ Claude Geffré: *Verso una nuova teologia delle religioni*. In Rosino Gibellini (szerk.): *Prospettive teologiche per il XXI secolo*. Queriniana, Brescia, 2003, 353.